

Передмова до українського перекладу

Книга, яку ви тримаєте в руках, вперше була видана у 1927 році німецькою мовою і мала назву «Liberalismus», тобто «Лібералізм». У 30-і роки ХХ сторіччя лібералізм як політична філософія не був надто популярним в Європі, це були часи розквіту авторитарних і тоталітарних режимів. Але, і через чверть століття, у Східній Німеччині неможливо було дістати жодного екземпляра «Лібералізму». Як згадує її автор, Людвіг фон Мізес, в Німеччині всі примірники цієї книги були знищені за наказом органів влади. Щоправда, невідомо якої – гітлерівської влади Третього Рейху чи комуністичної влади Східної Німеччини.

Коли фон Мізес після Другої світової війни видавав цю книгу в США, то оригінальну назву довелось змінити, бо слово «лібералізм» в Америці другої половини ХХ сторіччя використовувалось для позначення ідеології, не просто зовсім відмінної від класичного лібералізму ХІХ століття, але й протилежній йому. На щастя, ми в Україні такої проблеми не маємо, і слово «лібералізм» значить у нас те саме, що воно значило від початку – ідеологію, яка ґрунтується на індивідуальній свободі.

Власне, ця книга і присвячена обґрунтуванню основних засад лібералізму як політичної філософії. Людвіг фон Мізес відомий перш за все як економіст, один з провідних представників австрійської економічної школи, і в цій книзі ви можете побачити відлуння економічних поглядів автора. Але, перш за все він виступає тут як політичний філософ. Ґрунтовно та змістовно фон Мізес розбирає фундаментальні засади лібералізму, перш за все – приватну власність на засоби виробництва, відмінності ліберального підходу від підходів інших ключових політичних ідеологій того часу (консервативного традиціоналізму, соціалізму та етатизму), а також аналізує ймовірні

наслідки проведення державної політики в дусі кожної з цих ідеологій. Умовно книгу можна поділити на три великі частини. Перша з них присвячена засадам ліберальної політики та аналізу прийняття її економічної частини. Друга стосується питань міжнародних відносин та тим відповідям, які лібералізм давав на актуальні питання того часу – державні кордони, колоніальну політику, функціонування Ліги Націй. В третій частині фон Мізес розглядає питання практичної політики, зокрема, особливостей провідних партій того часу і того, як мала б поводитись ліберальна партія.

Читаючи цю книгу, не варто забувати реалії тих часів, коли фон Мізес працював над нею, тобто середину 20-х років ХХ століття. Тільки-но закінчилась «Світова війна», як її називає автор – а наразі для нас вона є Першою світовою. В Європі ще існували величезні колоніальні імперії. Фашизм в Італії був ще новим і не дуже зрозумілим явищем. В СРСР, який фон Мізес за звичкою ще називає «Росією», відбувалось, як здавалось, пом'якшення політичного режиму більшовиків, то були часи НЕПу. Коли автор аналізував можливі наслідки проведення державної політики в дусі різних ідеологій, він виходив з наявних на той час відомостей та розуміння. Залишається лише дивуватись тому, наскільки точними були передбачення фон Мізеса щодо неспроможності соціалістичних експериментів в економіці та нездійсненності «третього шляху» між ліберальним капіталізмом та соціалізмом. Те, що наразі здається нам очевидним – неспроможність Ліги Націй, розпад колоніальних імперій, ті переваги і недоліки, які мало б політичне об'єднання Європи, – під час написання книги не було таким зрозумілим. Читаючи книгу майже через сто років з моменту її написання, ми визнаємо цінність ліберального підходу та міркувань Людвіга фон Мізеса.

Водночас, ми бачимо ті недоліки аналізу чи політичну короткозорість автора, які читачі можуть побачити з висоти розуміння сучасності. Фашизм, який наразі ми визнаємо як суцільне зло, багатьом не здавався таким у 20-х роках ХХ століття. І ніхто не міг передбачити ти жахи нацизму, з якими світові довелось стикнутися через якихось 12-15 років після першої публікації цієї книги. Пом'якшення режиму більшовиків у СРСР, яке було пов'язане з НЕПом, виявилось нетривалим, і аналіз фон Мізеса щодо Росії та її місця у світовій системі нам тепер здається дуже наївним.

На початку ХХ століття навіть у жахливому сні неможливо було передбачити, що економічна система цілої країни буде побудована на рабській праці ув'язнених, як це в часи Сталіна зробили в СРСР. І сьогодні ми відзначаємо: це один з дуже нечастих моментів, коли економічні передбачення середини 1920-х років фон Мізеса щодо СРСР – виявились помилковими.

Під час роботи над перекладом цієї книги довелося зробити велику кількість приміток, які в тексті позначені «прим. перекл.» Справа в тому, що за сто років багато чого в світі змінилося. Державні кордони в Європі пересувались декілька разів, і те, що для фон Мізеса було «Австрією» зараз може бути Польщею, Чехією чи навіть Україною. Деякі країни змінили свої назви – ніхто зараз не називає Ефіопію Абіссинією, як у часи написання книги. Мало хто з сучасників згадає ті прізвища провідних європейських політиків чи впливових політичних організацій кінця ХІХ – початку ХХ сторіччя, які неодноразово наводить фон Мізес в якості ілюстрацій своїх тез. А слово «негр», яке наразі розглядається як неполіткоректне та образливе, у ті часи було ще загальноживаним. Тому читаючи цю книгу, потрібно певною мірою зануритись у реалії тогочасного світу, і не бути занадто критичним до автора за те, що він не міг передбачити абсолютно всі події бурхливого ХХ століття. Головним є те, що сутність цієї книги – фундаментальні засади ідеології лібералізму, побудова економічної політики та міжнародних відносин відповідно до цих засад, аналіз проведення державної політики на підґрунті різних ідеологій – повною мірою зберігають свою актуальність, а деякі аргументи фон Мізеса у 2022 році виглядають аж ніяк не менш влучними, ніж у 1927 році.

Валентин Хохлов

доктор економічних наук
листопад 2022 року

Невідомий лібералізм Людвіга фон Мізеса: науковий і інклюзивний

У лібералізмі людство приходить до усвідомлення сил, які спрямовують його розвиток. Темрява, що покриває історичне минуле, розсіюється. Людина починає розуміти суспільне життя і вносить у його розвиток свідомість.

Людвіг фон Мізес¹

«Я хотів бути реформатором, а став лише істориком занепаду», – із сумом написав Людвіг фон Мізес у 1940 р. у своїх спогадах,² що підбивають, як він на той час вважав, підсумки його життя».³

Реформатор, навіть потенційний, повинен мати програму реформ. Книжка, яку ви тримаєте в руках, якраз і є полемічним викладом такої програми. Так, у той час, у 1927 р., Європі, на думку Мізеса, були потрібні ліберальні реформи. На момент написання цієї книжки в європейських країнах «політична влада повсюдно перебувала в руках антиліберальних партій. Програма антилібералізму⁴ < > вивільнила

¹ Ludwig von Mises, *An Economic and Sociological Analysis*, New Haven, Yale University Press, 1951

² Хоча після цього він прожив ще 32 роки, на періодичні пропозиції дружини написати справжню автобіографію він відповідав: «У тебе є мої записки, це все, що людям потрібно знати про мене» (Mises M. von. *My Years with Ludwig von Mises* : 2nd enlarged edition. Cedar Falls, Iowa: Center for Futures Education, Inc., 1984. P. 63). «Люди», щоправда, з цим не погодилися, і 2007 р. вийшла друком фундаментальна біографія Мізеса: Hülsmann J. G. *Mises: The Last Knight of Liberalism*. Auburn (ALA): Ludwig von Mises Institute, 2007 (тут і далі в цій передмові примітки автора)

³ Ludwig von Mises. *Notes and Recollections*. South Holland, Ill.: Libertarian Press, 1978. 181 p.

⁴ «За своїм ідейним змістом усі новації у сфері економічної політики, реалізовані в Західній і Східній Європі після 1880 р. і в США після 1920 р., мали антиліберальний характер». Mises L. von. *Liberalismus: (II) Wirtschaftlicher Liberalismus // Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*. (Stuttgar: Gustav Fischer, 1959.) Bd. 6. S. 599.

сили, що роздули пожежу світової війни... <...> Будь-хто, хто свідомо не ігнорує факти, повинен <був> визнати, що всюди присутні ознаки катастрофи, що насувається, світової економіки⁵< >. Антилібералізм веде до краху цивілізації».

У передмові до англійського перекладу 1962 р. автор зазначив, що «35 років тому... не тішив себе надією, що <його> думки відвернуть катастрофу, що насувалася...», і книжка призначалася для «невеликої меншини людей, які думають», проте 1949 р. у листі до Фаустіно Баллве, іспанського юриста й економіста, який на той час переселився до Мексики, усе-таки поскаржився, що «в Німеччині книжка не мала успіху, а її переклад шведською в 1930 р. не зумів запобігти руху в бік планової економіки».

Взагалі, вік оригінального видання цієї книжки виявився коротким. Вона побачила світ 1927 р. у Німеччині, а за кілька років після встановлення нацистського правління 1933 р. видавець отримав припис знищити рештки накладу. Нове, поки що теж не надто яскраве, життя цієї книжки почалося з англійського перекладу 1962 р.⁶ Друге німецьке видання побачило світ лише 1993 р.

За своє життя Людвіг фон Мізес опублікував 10 трактатів і монографій та дві збірки статей.⁷ У кожній із цих книжок (у тому числі у збірках статей) або містяться, або закладені підвалини якихось відкриттів, найчастіше фундаментальних, які значно доповнюють або повністю змінюють ландшафт відповідної дисципліни. «Лібералізм» тут не є винятком, незважаючи на те, що в цій книжці «не було нічого, що можна вважати новим внеском у суспільні науки».⁸ Адже в неї й не було такого завдання. Вона написана в особливому жанрі обґрунтування політичної програми. І в цьому жанрі їй немає рівних.

⁵ Людвіг фон Мізес мав на увазі світову циклічну кризу, що розпочалася з краху на Нью-Йоркській фондовій біржі в жовтні 1929 р.

⁶ За ним послідували переклади французькою (1964, зл. I–II; повний пер. 2006), іспанською (1977), португальською (1987) мовами (остання в Бразилії), потім польською (1989), литовською (1994), російською (1995, 2001), італійською (1997), чеською (1998), болгарською (2006–2007, 2009, фрагменти), грузинською (2020) та зараз українською (2024). Можливо, для початку XXI ст. цей список неповний.

⁷ Плюс кілька брошур і близько 250 статей у наукових і суспільно-політичних журналах та газетних замітках.

⁸ Guido Hulsmann, *Mises, the Last Knight of Liberalism*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama

Людвіг фон Мізес розробив грандіозну систему суспільствознавства, оцінити яку належним чином, імовірно, можуть тільки ті, хто в СРСР і країнах Східної Європи в студентські роки вивчав марксистське суспільствознавство. В історії світової думки це друга така інтегрована система соціального знання після марксистської. Система суспільствознавства Мізеса охоплює епістемологію наук про людську діяльність (суспільних наук), економічну теорію, метод порівняння економічних систем, теорію суспільного співробітництва (теорію суспільства), політичну філософію, що стосується права й етики, та увінчана (ліберальною) політичною програмою, супроводжуваною екскурсами в соціальну психологію, у яких аналізуються умови й перспективи ухвалення цієї програми та надаються футурологічні прогнози відмови її ухвалити.

І саме сформульована Мізесом концепція лібералізму забезпечує перевірку всієї системи на внутрішню узгодженість. Що це означає? Якщо наукові теорії розробляються для того, щоб служити керівництвом до дії, то висновки з них, будучи зведеними воедино в рамках ліберальної програми, не повинні суперечити один одному. Якщо таке протиріччя виявляється, то щось не так із відповідною теорією. Або якщо такі суперечності є, але залишилися непоміченими, виникнуть несприятливі незаплановані наслідки.

Книга «Лібералізм» не є трактатом про лібералізм із всебічним обґрунтуванням цієї, як її називає автор, «доктрини» або «ідеології»⁹ це всього лише стислий виклад ліберальної політичної «програми», відповідний жанру та цільовій аудиторії книги. Ще 1927 р. у Додатку 1 автор зазначив, що «всі основні проблеми лібералізму вже ретельно розглянуті <ім> у низці ґрунтовних праць і трактатів», а 1962 р. у

⁹ Мізес використовує ці терміни в таких значеннях: «Поняття ідеології уже за поняття світогляду. Говорячи про ідеологію, ми маємо на увазі тільки людську діяльність і суспільне співробітництво та нехтуємо проблемами метафізики, релігійними догматами, природничими науками і технологіями, що виводяться з них. Ідеологія – це сукупність наших теорій щодо індивідуальної поведінки та суспільних відносин. І світогляд, і ідеологія виходять за рамки обмежень, що накладаються на суто нейтральне й академічне дослідження речей як вони є. Вони є не просто науковими теоріями, а доктринами про належне, тобто про кінцеві цілі, яких має прагнути людина у своїх земних справах». (Ludwig von Mises, *Human Action*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama).

Зміст

Передмова до українського перекладу.....	04
Невідомий лібералізм Людвіга фон Мізеса: науковий і інклюзивний.....	07
Передмова 1985 року.....	27
Передмова 1977 року.....	31
Авторська передмова до англійського перекладу.....	38
ВСТУП.....	41
1. Лібералізм.....	41
2. Матеріальний добробут.....	44
3. Раціоналізм.....	45
4. Мета лібералізму.....	47
5. Лібералізм і капіталізм.....	51
6. Психологічні витоки антилібералізму.....	54
ГЛАВА 1. ЗАСАДИ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ.....	59
1. Власність.....	59
2. Свобода.....	61
3. Мир.....	65
4. Рівність.....	69
5. Нерівність багатства та доходів.....	73
6. Приватна власність та етика.....	76
7. Держава й уряд.....	77
8. Демократія.....	81
9. Критика доктрини сили.....	85
10. Аргументація фашизму.....	89
11. Обмеження компетенції держави.....	95
12. Релігійна толерантність.....	99
13. Держава й антисоціальна поведінка.....	101
ГЛАВА 2. ЛІБЕРАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА.....	104
1. Організація економіки.....	104
2. Приватна власність та її критики.....	107
3. Приватна власність і уряд.....	115
4. Вади реалізації соціалізму на практиці.....	115

5. Втручання держави в економіку.....	120
6. Капіталізм як єдина можлива система організації суспільства.....	131
7. Картелі, монополії та лібералізм.....	136
8. Бюрократизація.....	142
ГЛАВА 3. ЛІБЕРАЛЬНА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА.....	152
1. Границі держави.....	152
2. Право на самовизначення.....	155
3. Політичні передумови миру.....	159
4. Націоналізм.....	166
5. Імперіалізм.....	169
6. Колоніальна політика.....	173
7. Вільна торгівля.....	178
8. Свобода пересування.....	184
9. Сполучені Штати Європи.....	190
10. Ліга Націй.....	195
11. Росія.....	199
ГЛАВА 4. ЛІБЕРАЛІЗМ ТА ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ.....	202
1. «Догматизм» лібералів.....	202
2. Політичні партії.....	204
3. Криза парламентаризму та ідея представництва особливих груп.....	217
4. Лібералізм та партії особливих інтересів.....	222
5. Партійна пропаганда та організація.....	226
6. Лібералізм як «партія капіталу».....	229
ГЛАВА 5. МАЙБУТНЄ ЛІБЕРАЛІЗМУ.....	234
ДОДАТКИ.....	240
Про літературу лібералізму.....	240
Про термін «лібералізм».....	245
ДОДАТКИ ДО МІЖНАРОДНОГО ВИДАННЯ.....	249
Роль доктрин в історії людства.....	249
Ідея свободи народилася на Заході.....	265
Свобода і власність.....	277
Глосарій імен.....	294